

مرکز مدیریت حوزه های علمیة خواهران

راهكارهائ مبارزه با فساد اقتصاءى از آاءگاه نامه 53 نهج البلاءه

نگارنده:

مهرى امبرى

سال آءوآن:

آابستان 98

سطح آء ، آءرسة علمفة آصرت آمنة (س) آبست الكآرونفكى :

الف

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چکیده

اثرات منفی پدیده فساد به حدی است که علاوه بر جلب توجه سازمانهای بین‌المللی، مسئله اصلی بسیاری از کشورهای دنیا نیز شده است. با توجه به اثرات فساد بر شاخص‌های کلان اقتصادی دارای اهمیت بالا در توسعه، اتخاذ سیاست‌های ضد فساد برای کشورها دارای اهمیت بیشتر است. لذا یافتن راه‌هایی برای کنترل و مدیریت میزان فساد اقتصادی از مهم‌ترین اهداف جوامع و سیاست‌گذاران کلان هر جامعه‌ای بوده است.

مطالعات پژوهشگران درباره پدیده فساد منجر به ارائه راهکارهایی جهت کنترل و مدیریت این پدیده شده است. جدیدترین مطالعات انجام شده درباره این پدیده که از رویکرد نهادگرایی نوین بوده است منجر به ارائه تئوری نظم اجتماعی شده است. این تئوری گرچه راه کارهایی برای کنترل و مدیریت فساد ارائه می‌دهد اما راهکارهای آن اغلب کلانی و از بعد نظارتی است. این تئوری با تأکید بر تشکیل گروه ائتلاف غالب، جهت جلوگیری از بروز فساد در آن، به باز بودن دسترسی و نظارت و کنترل عامه مردم بر گروه ائتلاف غالب اعتقاد دارد.

به نظر می‌رسد توجه نمودن به ویژگی‌های افراد تشکیل دهنده گروه ائتلاف غالب می‌تواند امکان بروز فساد را کاهش دهد. این پژوهش به دنبال بررسی مشخصات و ویژگی‌های افراد تشکیل دهنده گروه ائتلاف غالب با توجه به رهنمودهای امام علی ع در انتخاب افراد برای مناصب دولتی است. با توجه به این که نامه 53 نهج البلاغه جهت توصیه برای انتخاب افراد برای مناصب دولتی نوشته شده است این نامه به عنوان مرجع اصلی پژوهش انتخاب شده است. توجه به ویژگی‌های افراد تشکیل دهنده گروه ائتلاف غالب به عنوان راهکاری جهت کاهش فساد را می‌توان نوآوری حاصل از این پژوهش دانست.

این پژوهش به شیوه توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. با توجه به این که شیوه‌ها و رهنمودهای ارائه شده از طرف امام معصوم علی ع بهترین شیوه‌ها است تحلیل هر یک از این ویژگی‌ها در این تحقیق بیان شده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که با انتخاب افراد با ویژگی‌های خاص می‌تواند احتمال بروز فساد را در آن‌ها کاهش دهد.

کلمات کلیدی: کارگزاران دولتی، فساد، فضات، نهج البلاغه

مقدمه

پژوهشگران دلیل به وجود آمدن جامعه توسط انسان، را ذاتی و یا نیاز داشته اند. به عبارت ساده تر برخی از پژوهشگران حوزه علوم اجتماعی دلیل گردهم آیی انسان و تشکیل جامعه را نیاز آدمی دانسته، برخی دیگر جمع گرایی را در آدمی ذاتی می دانند و براین باورند که ذات آدمی باعث تشکیل جامعه شده است. به هر صورت، جوامع در حال حاضر تشکیل شده است و جوامع با ویژگی های متفاوت در تمامی نقاط این جهان وجود دارد.

تشکیل جامعه و تصمیم به تشکیل آن، مانند تمامی تصمیمات آدمی شامل اصل هزینه فرصت شده است؛ به عبارت ساده تر آدمی با تشکیل جامعه گرچه برخی مزایا از قبیل تقسیم کار، تخصصی شدن تولید، افزایش میزان تولیدات و .. را به دست آورده است اما تشکیل جامعه برخی نیازهای جدید را برای انسان به وجود آورد. با به وجود آمدن زندگی اجتماعی، نیازهایی پدید آمد که زندگی انفرادی و یا حتی خانوادگی آن ها را دارا نبود. فرد و افراد خانواده، قبل از تشکیل جامعه توانایی تامین نیازهای ضروری و غیر ضروری خود را داشته اند. اما به وجود آمدن جامعه باعث به وجود آمدن نیازهای جدید شد که برطرف نمودن آن ها نیازمند امکانات جدید بوده است.

مهم ترین نیازی که آدمی با تشکیل جامعه، حتی جوامع اولیه برای خود به وجود آورد، امنیت بوده است.¹ گرچه وجود امنیت از ضروریات زندگی آدمی است، و او به هر نحوی آن را تامین می نمود اما با تشکیل جامعه نیاز به امنیت های خاصی پدید آمد که تامین آن ها نیز نیازمند ابزار ویژه ای بود. بهترین مثالی که می توان در این زمینه مطرح نمود بحث مالکیت است. در زندگی انفرادی و حتی خانوادگی، بحث مالکیت عینیت نمی یابد و یا نهایتاً به نحوی در صورت به وجود آمدن حل و فصل می شود. حتی در زندگی اجتماعی قبیله ای نیز تا حدودی با میانجیگری بزرگان قبیله² مشکلات به وجود آمده در بحث مالکیت حل می شود. موارد ذکر شده نشان دهنده این است که ضرورتی حاد جهت وجود مالکیت و ایجاد حقوق مالکیت وجود نداشته است؛ با پیشرفته شدن جوامع، نیاز ضروری برای حقوق مالکیت به وجود آمد به حدی که عدم وجود حقوق مالکیت می توانست موجودیت جامعه را دچار تزلزل نماید.

¹ نورث و همکاران، نهادها و تغییرات نهادی و توسعه اقتصادی، ص 53

² وجود اصطلاح "ریش سفیدی" در بین جوامع سنتی موجود می تواند تاییدی بر این مطلب باشد.

جامعه ای را تصور نمایید که حقوق مالکیت¹ در آن وجود نداشته باشد و یا این که مرکزی جهت تامین حقوق مالکیت افراد آن اجتماع تعبیه نشده باشد. نمی توان بقای چنین جامعه ای را تصور نمود. پر از آشوب و هرج و مرج و درگیری، که اصول زندگی آرام و پایدار را از افراد اجتماع سلب خواهد نمود. منطقی است که ادعا نماییم در صورت عدم وجود حقوق مالکیت جامعه ای با استانداردهای اولیه به وجود نخواهد آمد. مهیا نمودن شرایطی که به نیازهای به وجود آمده در ایزای تشکیل جوامع رسیدگی کند از اصول اولیه تشکیل اجتماع است. جامعه به محض تشکیل می بایست برای کلیه نیازهای اجتماعی که به قدمت و قوام جامعه می انجامد راه حل و راهکارهای اجرایی داشته باشد.

نیاز به ضروریات اجتماعی و برآورده نمودن آن ها، منجر به تشکیل نهاده و سازمان های ویژه ای در هر جامعه می شود. توجه به این نکته مهم است که تشکیل این نهادها، در جهت خواست مردم اجتماع نیز است به علت آن که تشکیل چنین نهادهایی مزایایی برای مردم که مهم ترین آن زندگی آرام است به وجود خواهد آورد. البته چنین ادعای منافاتی با تشکیل این نهادها به صورت خودجوش توسط افراد ویژه ای ندارد². به هر صورت، تشکیل گروه ائتلاف غالب³ و یا نهادی که قابلیت قانون گذاری و اجرای قوانین را داشته باشد پس از به وجود آمدن هر جامعه ای از ضروریات است.

بنا به نظر اقتصاددانان کلاسیک و نئوکلاسیک، مهم ترین وظیفه گروه ائتلاف غالب، ایجاد امنیت در جامعه است. جهت ایجاد امنیت در هر جامعه ای اختیاراتی از قبیل وضع قوانین و مقررات و حق اجرای قوانین در اختیار دولت ها قرار داده شده است.

همان گونه که بیان شد به وجود آمدن گروه ائتلاف غالب، گرچه ایجاد امنیت را برای اجتماع به وجود می آورد اما بنا به قاعده هزینه فرصت، می تواند مشکلاتی را نیز به وجود آورد. از مهم ترین مشکلاتی که می تواند در ایزای تشکیل گروه ائتلاف غالب به وجود آید سوء استفاده نمودن از حقوقی است که جهت اجرای قانون و تامین امنیت در اختیار آن ها قرار می گیرد. سوء استفاده نمودن از مزایای و منافعی که در ایزای تشکیل دولت در اختیار افراد قرار می گیرد جهت کسب منافع فردی یا گروهی را فساد می نامند⁴. با توجه به تعریف ارائه شده می توان مهم ترین مضاری که در ایزای تشکیل گروه ائتلاف غالب به وجود می آید را پدیده فساد نامید.

¹ منظور از حقوق مالکیت به این مفهوم است که فرد یا افراد به وسیله قوانین و مقررات و ارگان های خاصی توانایی اثبات مالکیت افراد بر مایملکشان را داشته باشند و حق استفاده از دارایی های خود را داشته باشند.

² در صورتی که کردار یا عملی را از سه بعد انگیزه، نحوه انجام عمل و نتیجه عمل مورد بررسی قرار دهیم در بحث یاد شده، جامعه تنها به نتیجه تاسیس این نهادها که به وجود آمدن امنیت و زندگی با آرامش است اهمیت می دهد.

³ می توان این گروه ائتلاف غالب را "دولت" نامید.

⁴ این تعریف دقیقاً تعریفی است که سازمان بین المللی شفافیت از فساد ارائه نموده است.

مقاله ارائه شده به دنبال بررسی ویژگی‌هایی است که می‌بایست گروه ائتلاف غالب داشته باشد تا امکان بروز فساد در آن به حداقل برسد.¹ برای این منظور نامه 53 نهج البلاغه که به نام امام علی ع به مالک اشتر معروف است به عنوان مرجع انتخاب شده است. دلیل این امر این است که امام علی ع ویژگی‌های افرادی را که جهت کارگزاری در جامعه انتخاب می‌شوند را به طور دقیق بیان می‌نماید. پر واضح است افرادی که دارای حق وضع و اجرای قانون هستند با ید دارای ویژگی‌های خاصی باشند تا احتمال سوءاستفاده آن‌ها از چنین حقوقی در آن‌ها کمتر شود. پس از بیان مقدمه این پژوهش در ادامه ابتدا به بیان ادبیات نظری این پژوهش و تئوری‌های معروف در ارتباط با این پژوهش اشاره خواهد شد. سپس با توجه به نامه 53 نهج‌البلاغه مهم‌ترین ویژگی‌های اشاره شده برای گروه ائتلاف غالب در این نامه با ذکر دلیل بیان خواهد شد. در انتها نیز نتایج حاصل از پژوهش به صورت خلاصه بیان خواهد شد.

پیشینه تحقیق

با شروع دولت‌ها فساد اقتصادی هم آغاز شد. با توجه به موضوع پژوهش مطالعاتی که در زمینه فساد و راهکارهای مدیریت و کنترل آن انجام شده است می‌تواند به عنوان پیشینه این پژوهش مورد توجه قرار گیرد. مطالب بیان شده در بخش‌های قبلی مشخص می‌نماید که مطالعات انجام شده در مورد فساد با رویکرد نهاد گرایی مورد توجه بیشتری هستند. در ادامه به مهم‌ترین این مطالعات با توجه به رویکردی نهادی و جدید بودن آن‌ها اشاره شده است.

کتاب "مبارزه با بیکاری و فساد اقتصادی در سیره امام علی علیه السلام" نوشته رسول فتحی و مرتضی نعمتی و خلیل نعمت الهی در 208 صفحه در سال 1395 به چاپ رسیده است. فصل‌های این کتاب شامل موارد زیر می‌باشد: فصل اول: اقتصاد اسلامی و سیره اهل بیت علیهم السلام، فصل دوم: ارزش کار و تولید منظر امام، فصل سوم: مهمترین آفات چرخه اقتصادی از منظر امام علی علیه السلام و فصل چهارم: رویکرد عدالت اقتصادی و اصلاحات ضروری. این کتاب آفات چرخه اقتصادی را نام برده اما راهکاری برای مبارزه با فساد اقتصادی را مطرح نکرده است.

کتاب "فساد و دولت: علت‌ها، پیامدها و اصلاحات" نوشته سوزان رز آکرمن مترجم منوچهر صبوری

این کتاب دارای 4 بخش می‌باشد: 1. فساد به مثابه مسأله ای اقتصادی 2. فساد به مثابه یک مشکل فرهنگی 3. فساد به مثابه مسأله ای سیاسی 4. دستیابی به اصلاحات در این کتاب از دیدگاه نهاد گرایی ب

¹ توجه به این نکته مهم است که محو کاکل فساد در هیچ جامعه ای میسر نیست بلکه محققین در زمینه فساد از واژه‌هایی از قبیل کنترل و مدیریت فساد استفاده می‌نمایند.

علل بوجود آمدن فساد و نتایج حاصل از فساد در جامعه و اصلاحات مورد نیاز در جامعه برای مقابله با فساد نیز پرداخته است.

مقاله "تحلیلی بر ویژگی های سیاست های ضد فساد با تأکید بر ساختار نظم اجتماعی" نوشته فرشاد مومنی و همکاران مورد دیگر پژوهش مرتبط با موضوع است. این پژوهش که با شیوه توصیفی-تحلیلی و به وسیله شاخص پالیسی صورت گرفته است سعی می نماید تا با رویکرد نظم اجتماعی نورث و همکاران به اصول سیاست های ضد فساد که باید در نظر گرفته شود بپردازد. نتیجه این تحقیق نشان دهنده این است که فراهم نمودن شرایطی که باعث حرکت جامعه به سمت جامعه با دسترسی باز شود باعث می شود تا میزان فساد نیز کاهش یابد. بررسی شرایط ایران نیز نشان دهنده این است که حرکت به سوی جامعه با دسترسی باز فساد را در ایران کاهش خواهد داد.

مقاله بررسی فساد اقتصادی و راه های مبارزه با آن نوشته نرگس رحیمیان مجله اقتصادی شماره 9 و 10 آذر و دی 93 صفحه 116-103. این مقاله دارای 6 فصل زیر می باشد. تعریف فساد اقتصادی، انواع فساد اقتصادی، شاخص فساد اقتصادی، ده مورد از بزرگترین فسادها در کسب و کار جهانی، مبارزه با فساد اقتصادی فعالیتهای اصلی در یک برنامه کلی ضد فساد. در این مقاله مبارزه با فساد اقتصادی را از دیدگاه نهج البلاغه بررسی نکرده است. اما در مقاله حاضر راهکارهای مبارزه با فساد اقتصادی از دیدگاه نامه 53 نهج البلاغه می باشد.

ضرورت

اهمیت این تحقیق به واسطه اهمیت موضوع اصلی آن یعنی فساد است. اثرات منفی فساد اقتصادی روز به روز در حال افزایش است به طوری که این پدیده نه تنها به عنوان بحرانی منطقه ای محسوب می شود بلکه در حال حاضر آن را به عنوان معضلی بین المللی می شناسند. بنابراین، ضروری است که به بررسی راه های کنترل و مدیریت این پدیده پرداخته شود.

اسلام به عنوان دینی جامع و جهان شمول نیز دستورات و راه کارهایی برای کنترل و مدیریت و مبارزه با این پدیده ارائه نموده است. بسیار مهم است که راه کارهایی اجرایی اسلام عزیز از طریق کلیه منابع اسلامی استخراج شود. این تحقیق بر آن است تا راه کارهای پیشنهادی نهج البلاغه برای کنترل، مدیریت و مبارزه با فساد را بررسی و تبیین نماید.

سوال و هدف تحقیق

هدف از ارائه این تحقیق ارائه راهکارهایی مناسب و اسلامی برای مبارزه با فساد موجود در سیستم اقتصادی کشور می باشد. سؤال اصلی: راهکارهای امیرالمومنین علیه السلام برای مبارزه با فساد اقتصادی با توجه به نامه 53 نهج البلاغه چیست؟

مبانی نظری پژوهش

در صورتی که گروه ائتلاف غالب را معادل دولت^۱ بدانیم، نظریات متعددی درباره وجود دولت در علوم اجتماعی و اقتصاد بیان شده است. شاید بتوان معروف ترین این نظریات را نظریات معروف به کلاسیک ها، کینزین ها و اخیراً نهادگرایان نام برد. کلاسیک ها^۲ و نئوکلاسیک با توجه به اعتقاد حداقل دخالت دولت در اقتصاد هستند تامین امنیت خارجی و داخلی را از وظایف تمامی دولت ها می دانند.^۳

نظریه دیگری که تحت عنوان نظریه کینزینی و در اقتصاد معروف است و توسط کینز^۴ ارائه شده است نیز دخالت دولت را در اقتصاد حتی بیشتر از کلاسیک ها خواهان هستند. کینزین ها علاوه بر تامین امنیت های داخلی و خارجی برای دولت وظایف دیگری از قبیل تامین عدالت، تخصیص بهینه منابع و تثبیت فاکتورهای کلان اقتصادی را فائند. لذا بنا به دو نظریه معروف یاد شده نئوکلاسیکی و کینزینی از مهم ترین وظایف دولت ها تامین امنیت است.

نظریه معروف دیگری که اخیراً بین اقتصاددانان معروف گشته و طرفداران بسیار یافته است نظریه نهادگرایی^۵ در اقتصاد است. جدیدترین نظریه در این رابطه مربوط به نهادگرایان نوین است که مهم ترین نظریه پردازان این نظریه را می توان شواتزر^۶، لمیسدروف^۷، آکرمن^۸، نورث^۹، وینگاست^{۱۰}، چانگ^{۱۱} دانست. اهمیت این نظریه در مورد بحث اصلی این پژوهش مربوط به نام بردن گروه ائتلاف غالب تحت عنوان دولت و چگونگی به وجود آمدن این گروه در جامعه است. مهم ترین نظریه در ارتباط با این پژوهش را می توان نظریه نظم اجتماعی^{۱۲} نورث و همکاران نامید. نورث که از اقتصاددانان نهادگرای نوین محسوب می شود این نظریه خود را در کتابی تحت عنوان خشونت و نظم اجتماعی به طور مبسوط بیان داشته است.^{۱۳}

¹ نورث و همکارانش در کتاب خشونت و نظم اجتماعی خود گروه ائتلاف غالب را معادل دولت دانسته است.

² از معروف ترین اقتصاددانان که پایه گذار علم اقتصاد هستند، آدام اسمیت را می توان نام برد.

³ پژوهان، مایه عمومی و خط ومشی دولت ها، ص 25

⁴ این نظریه ندر سال 1934 توسط کینز ارائه شده است.

⁵ Institutional Theory

⁶ Schweitzer

⁷ Lambsdorff

⁸ Rose-Ackermann

⁹ Douglas North

¹⁰ Vingast

¹¹ H.Chang

¹² Social order Theory

¹³ نورث و همکاران، خشونت و نظم های اجتماعی، ص 83

نظریه نظم اجتماعی، جوامع را بر اساس چگونگی تعیین و فعالیت گروه ائتلاف غالب (دولت) به دو گروه جامعه با نظم اجتماعی محدود و نظم اجتماعی باز تقسیم بندی می نماید. گرچه در این تئوری جوامع با نظم اجتماعی محدود خود به سه زیر بخش دیگر تقسیم بندی می شود¹ اما جوامع دارای نظم اجتماعی با دسترسی محدود را معادل جوامع در حال توسعه و جوامع دارای نظم اجتماعی باز را معادل جوامع توسعه یافته می داند.

اما تفاوت اصلی بین این دو نظم را می توان در چگونگی تاسیس گروه ائتلاف غالب جهت مقابله با خشونت و ایجاد نظم و امنیت دانست. زمانی که افراد قدرتمند یک جامعه با توافقی مابین خود تصمیم به مقابله با خشونت می گیرند به برقراری و ایجاد نظم اقدام می نمایند، نظم ایجاد شده را نظم با دسترسی محدود می نامند. اساس ائتلاف ایجاد شده و توافق برقرار شده بین این گروه از افراد قدرتمند، وجود رانت و نوع تقسیم آن است. در صورت وجود و استمرار این رانت و مزایا، توافق و ائتلاف ایجاد شده برای برقراری نظم نیز تداوم می یابد². ویژگی نظم با دسترسی محدود این است که تنها نخبگان (قدرتمندان) جامعه به منظور تأمین نظم و امنیت ائتلاف غالب را در تمامی مسائل حیاتی اجتماع از قبیل تولید، تجارت، تحصیل، اجرای عدالت و حتی مذهب را به دست می گیرند. تأمین نظم، موقعیتی را برای این گروه غالب ایجاد می نماید که می توانند از مزایا و رانت هایی برخوردار شوند. بقای این مزایا و رانت ها باعث می شود تا انگیزه برقراری نظم و امنیت تقویت شود و بروز خشونت در جامعه توسط این گروه کنترل شود؛ چراکه بروز خشونت باعث بی نظمی شده، باعث می شود تا مزایا و رانت های ایجاد شده از بین بروند³.

به عقیده آکرمن اصلی ترین دلیل به وجود آمدن فساد، ضعف در مدیریت دولتی است به عبارت دیگر فساد نشانه وجود اشکال در مدیریت دولت (گروه ائتلاف غالب) است. در اختیار قرار دادن منابع دولتی به صورت تصدی های فراوان، باعث افزایش پتانسیل بروز فساد می شود. بنابر نظر آکرمن مهم ترین راه غلبه بر فساد، به وجود آوردن نهادهای قضایی مستقل با پیگیری های قضایی مستمر است. دستگاه قضایی صادق که به دنبال اجرای قوانین و مقررات مفید و مؤثر باشد می تواند میزان فساد را به مقدار زیادی کنترل نماید. قوانین اقتصادی زمانی کارآ خواهند بود که از قوانین موضوعه بازارهای موفق و نیز از تجارب ارزشمند بازارهای کارآ در کشورهای موفق، به دست آمده باشد. وضوح قوانین، قابلیت اجرای دقیق و سریع، شفافیت

¹ نورث در تحقیقات بعدی خود در مورد نظم اجتماعی، نظم با دسترسی محدود را به بخش هایی جزئی تر تقسیم بندی نموده است. او معتقد است که طیف وسیع از انواع نظم های در نظم با دسترسی محدود وجود دارد و آن ها را به نظم های شکننده، پایه، بالغ تقسیم بندی می نماید.

² نورث و همکتران، خشونت و نظم های اجتماعی، ص 59

³ عبادی و همکاران، توسعه و دموکراسی؛ دلالت های آن برای ایران ص 75

قوانین، مدت زمان رسیدگی به فسادها توسط دستگاه قضایی از موردی است که می‌تواند پدیده فساد را کنترل نماید¹.

با توجه به توضیحات مطرح شده می‌توان منبع اصلی ایجاد رانت که مهم‌ترین عامل به وجود آورنده فساد است را به نوعی چگونگی و کیفیت تشکیل گروه ائتلاف غالب و نحوه نظارت بر آن دانست. نکته بسیار مهمی که باید به آن اشاره نمود این است که در تمامی نظریات مربوط به فساد، راهکار مقابله با آن نظارت از بیرون و کنترل و نظارت بر گروه ائتلاف غالب بیان شده است. می‌توان به عنوان نوآوری به بررسی ویژگی‌های مربوط به افراد تشکیل دهنده و منتخب در گروه ائتلاف غالب پرداخت تا با انتخاب با چنین ویژگی‌هایی احتمال بروز فساد کمتر شود. مهم‌ترین ویژگی نوآورانه در این پژوهش اشاره به این ویژگی‌ها با توجه به نامه 53 نهج‌البلاغه حضرت علی ع است. به عبارت بهتر، اگرچه پژوهش‌های انجام شده به نظارت بیرونی بر گروه ائتلاف غالب تاکید نموده است این پژوهش به دنبال نظارت درونی بر گروه ائتلاف غالب است. عبارت دیگر مناسب جهت مقایسه را می‌توان این گونه بیان نمود که نظارت بیان شده از طرف تئوری نظم اجتماعی نظارتی کلانی است اما پژوهش در پی بررسی نظارتی خردی با بیان ویژگی‌های افراد تشکیل دهنده گروه ائتلاف غالب است.

بررسی نامه 53 نهج‌البلاغه

انتخاب نامه 53 نهج‌البلاغه برای این پژوهش در بین خطبه‌ها، حکمت‌ها و سایر نامه‌های امام علی ع به دلیل اشاره مستقیم به ویژگی‌های گروه ائتلاف غالب است. توجه به این امر مهم است که این نامه از طرف معصوم به فردی که والی شهری بزرگ و استراتژیک انتخاب می‌شود نوشته شده است. به عبارت دیگر با توجه به نظریه نظم اجتماعی مالک اشتر نخعی به عنوان فردی از افراد گروه ائتلاف غالب و مهم‌ترین فرد از این گروه برگزیده شده است. فرماندار در آن زمان دارای قدرت وضع قوانین و مقررات و اجرای احکام را داشته، حق انتخاب سایر زیربخش‌های گروه ائتلاف غالب را نیز دارا بوده است. علت اصلی انتخاب این نامه شریفه، اشاره به ویژگی‌هایی است که امام معصوم برای انتخاب اعضاء گروه ائتلاف غالب به آن‌ها اشاره می‌نماید.

لزوم وجود گروه ائتلاف غالب برای برقراری جامعه

¹ آکرمن، دولت و فساد و فرصت‌های اجتماعی، ص 290-315

به نظر می‌رسد که امام علی ع نیز به طبقه بندی اجتماعی از لحاظ انجام وظیفه در برقراری اجتماع قائل بوده‌اند. در بخش از نامه 53 نهج البلاغه مشاهده می‌شود که امام علی ع مالک اشتر را خطاب قرار داده، و فرموده‌اند:

"بدان ای مالک! مردم از گروه‌های گوناگونی هستند که اصلاح هر یک جز با دیگری امکان ندارد؛ و هیچ یک از گروه‌ها از گروه دیگر بی‌نیاز نیست.¹

مطلب فوق به خوبی نشان دهنده این است که وجود گروه‌های مختلف در هر جامعه امری حتمی است که به قوام و ادامه جامعه به آن‌ها بستگی دارد. نظریه نظم اجتماعی نیز به این امر اشاره داشته بیان می‌کند که جامعه دارای گروه‌های مختلفی است که این گروه‌ها در ارتباط با یکدیگر بوده، دارای وظایف مشخص و دارای اهمیت متفاوت برای اجتماع هستند. در ادامه، امام علی ع به برخی از گروه‌های موجود در اجتماع اشاره می‌نماید:

"از آن قشرها، لشکریان خدا، نویسندگان عمومی و خصوصی، قضات دادگستری، کارگزاران عدل و نظم اجتماعی، جزیه دهندگان، پرداخت کنندگان مالیات، تجار و بازرگانان، صاحبان صنعت و پیشه‌وران و نیازمندان و مستمندان هستند که خداوند برای هر یک سهمی مقرر داشته است² و... .

نکته قابل توجه در فرموده‌های امام علی ع تغییر در اهمیت هر یک از گروه‌ها نسبت به آن‌چه که معروف قلمداد می‌شود است. امام معصوم ع به صراحت اشاره می‌نماید که گرچه نظامیان و سپاهیان دارای اهمیت بالایی هستند اما وجود و بقای آن‌ها به گروه دیگری وابسته است³. این فرموده را می‌توان مغایر با نظریه نظم اجتماعی نورث و همکارانش دانست. طبق نظریه نظم اجتماعی، بهترین و اولی‌ترین گروهی که می‌تواند امنیت را در جامعه ایجاد نماید با توجه به تخصص آن‌ها ارتشیان و سپاهیان هستند و این گروه پایه و اساس گروه ائتلاف غالب را تشکیل می‌دهند.

اهمیت بخش‌های دیگر جامعه را نیز می‌توان بنا به تاکید امام علی ع تشخیص داد. امام اشاره می‌نماید که هر گروهی استواری خود را در ایزای استواری گروه دیگر به دست می‌آورد لذا بهینه‌سازی هر بخش خود موجب استواری و بهینه‌شدن بخش‌های دیگر می‌شود. فرموده‌های امام ع علاوه بر تایید وجود و تایید بخش‌های مختلف در جامعه به اهمیت اصلاح هر یک از بخش‌ها نیز اشاره می‌نمایند. در جایی از نامه 53 امام علی ع اشاره می‌نماید که:

¹ نهج البلاغه، ص 403

² نهج البلاغه، ص 409

³ همان

"سپاهیان و مردم، جز با گروه سوم نمی توانند پایدار باشند و آن قضات و کارگزاران دولت و نویسندگان حکومتند^۱ که قراردادهای و معاملات را استوار می کنند و آن چه به سود مسلمانان است را فراهم می آورند ...^۲

در ادامه بین گروه های ذکر شده در نامه 53 نهج البلاغه به سه گروه که در نظریه نظم اجتماعی نیز به آن ها اشاره شده است که باید در گروه ائتلاف غالب وجود داشته باشند اشاره خواهد شد و به بررسی و تحلیل ویژگی هایی که این افراد باید داشته باشند پرداخته می شود. این سه گروه به ترتیب عبارت از نظامیان، قضات و داوران و کارگزاران دولتی هستند. نکته مهم و قابل توجه برای ادامه بحث این است که باید در نظر داشت که گروه های ذکر شده به علت لزوم وجود دولت، امکان وضع و یا اجرای قوانین و مقررات را دارا هستند؛ به عبارت علمی تر، گروه های ذکر شده همگی دارای رانت و امتیاز ویژه ای هستند که این امتیازات و رانت ها در ارزیابی وجود دولت و تایید آن ها توسط آن مرجع به وجود آمده است. در صورتی که اساس فساد را وجود رانت های غیر مولد و سوءاستفاده از مناصب و اختیارات دولتی بدانیم، بخش های تشکیل دهنده گروه ائتلاف غالب با توجه به برخورداری از این اختیارات، امکان بروز فساد در آن ها بسیار زیاد است. لذا امام علی ع به ذکر ویژگی هایی اشاره فرموده آند که باید در افراد انتخاب شده برای تصدی امور مربوطه باشند. پر واضح است که اشاره به خصوصیات این افراد، منافاتی با نظارت های کلانی که در نظریه نظم اجتماعی از طرف مردم و اجتماع به آن ها اشاره شده است ندارد. می توان ادعا نمود که در نظر گرفتن این ویژگی ها به کامل شدن و رفع نواقص تئوری نظم اجتماعی نیز کمک می نماید. در ادامه به بررسی و تحلیل ویژگی های افراد منتخب برای گروه ائتلاف غالب در زیربخش های نظامیان، قضاوت و کارگزاران دولتی می پردازیم.

ویژگی های سپاهیان و نظامیان

با توجه به اهمیت برقراری امنیت در نظریه نظم اجتماعی و تخصص نظامیان و سپاهیان در ایجاد امنیت، این گروه از اهمیت بسیاری در نظریه نظم اجتماعی برخوردار است. بنا به نظریه نظم اجتماعی، اساس و رکن اصلی گروه ائتلاف غالب را نظامیان تشکیل می دهند و فلسفه وجودی گروه ائتلاف غالب نظامیان هستند. دلیل این امر آن است که برقراری امنیت نیاز اصلی و ضروری افراد اجتماع است که برقراری آن نیز در تخصص نظامیان و ارتشیان است. نیاز مبرم به تخصص نظامیان و الحاق آنان به گروه ائتلاف غالب، رانت هایی را برای آن ها به وجود می آورد. طبق نظریه نظم اجتماعی، عدم تبدیل این

^۱ به نظر می رسد که منظور امام ع از نویسندگان حکومت، واضعان قوانین و مقررات است. به عبارت دیگر معادل نویسندگان حکومت را امروزه می توان معادل قوه مقننه و نمایندگان مجلس دانست... والله اعلم
^۲ نهج البلاغه ص 409

رانت ها به فساد زمانی اتفاق می افتد که شفافیت کامل در اجتماع وجود داشته باشد هم چنین کلیه افراد امکان ملحق شدن به گروه ائتلاف غالب را دارا باشند¹. نکته ای که می توان به آن پرداخت این است که با بررسی نمودن ویژگی افراد قبل از الحاق آن ها به گروه ائتلاف غالب می توان امکان منتج شدن به فساد رانت های ایجاد شده را تقلیل داد. امام علی ع با تاکید بر این ویژگی ها، به مالک اشتر تاکید می نماید با توجه به حساسیت و اهمیت بخش های دولتی، افراد ویژه با مشخصات خاص را بر این سمت ها بگمارد.

توجه به ویژگی هایی که امام علی ع در نامه 53 به آن اشاره می نمایند همگی به گونه ای است که اگر فرد دارای آن باشد سوءاستفاده از مقام نظامی اش منتفی است یا به حداقل کاهش خواهد یافت. به برخی از مهم ترین آن ها که متناسب با موضوع پژوهش است اشاره می شود.

برای فرماندهی سپاه و نظامیان کسی را برگزین که:

- 1- گرچه با قدرتمندان با قدرت برخورد کند اما شخصیت او به گونه ای باشد که درستی، او را به تجاوز نکشاند. به عبارت ساده تر شخصیت فرد منتخب باید به گونه ای باشد تا از منصب خود حتی علیه قدرتمندان نیز سوء استفاده ننماید.
- 2- عذرپذیر باشد. با توجه به ویژگی های افراد عذر پذیر می توان دریافت که این افراد کمتر از قدرت واگذار شده به آن ها، سوءاستفاده می نمایند.
- 3- از همه بیشتر به سربازان کمک رساند و از امکانات مالی خود بیشتر در اختیار سربازان قرار دهد. این گفته امام ع نشان از این دارد که فرد منتصب باید تمامی امکاناتی که به واسطه سمتش به آن ها دسترسی دارد را فقط ملک خود نداند. فردی با چنین خصوصیتی والایی نمی تواند عامل فساد بوده و یا آن را گسترش دهد.
- 4- از خانواده های ریشه دار، دارای شخصیت حساب شده، خاندانی پارسا و دارای سوابقی نیکو و درخشان باشد. انتخاب افراد از چنین خاندانی از دو جنبه پدیده فساد را تقلیل می دهد. اول این که در چنین خاندانی احتمال پرورش افراد فاسد و سوءاستفاده کنندگان از موقعیت بسیار اندک است و دوم این که افرادی متعلق به چنین خاندانی برای حفظ ارزش و آبروی خاندان خود کمتر اقدام به سوءاستفاده از مقام و موقعیت خود می نمایند.
- 5- خیرخواهی او برای خدا و پیامبر ص و امام تو بیشتر و دامن او پاک تر، شکیبایی او برتر باشد و از کسانی باشد که دیر به خشم آید. امام علی ع در این بخش از نامه به ویژگی های فردی اشاره

¹ نورث و همکاران، نهادها و تغییرات نهادی و توسعه اقتصادی ص 93

نموده است که افراد خود ساخته مورد تایید اسلام باید دارا باشند. فردی با چنین ویژگی هایی احتمال سوءاستفاده از مقام و منصب، در او حداقل است.¹

گرچه امام ع در بخش از نامه به برخی از صفات اساسی و لازم موجود در فرد جهت کسب مقام و منصب نظامی از قبیل شجاعت، دلاوری و سلحشوری اشاره می نماید اما اغلب بخش های نامه در این قسمت به ویژگی های اخلاقی و صفات فردی- اخلاقی برای کسب مقام نظامی اشاره نموده است. نکته ای که باید مورد توجه قرار گیرد نحوه شناسایی این صفات در افراد است که امام علی ع در انتهای این بخش از نامه به آن اشاره نموده است. به عقیده امام علی ع شناسایی چنین افرادی با ارزشیابی و برقراری آزمون ویژه امکان پذیر است. امام در جایی که می فرماید: "ثم اعرف لكل امرء منهنم مابلی²...." به این مطلب اشاره می نمایند.

ویژگی های قضات و داوران

از گروه دیگری که جامعه برای ایجاد امنیت، نیازمند آن ها است قضات هستند. در تئوری نظم اجتماعی نیز به این امر اشاره شده است که گروه ائتلاف غالب جهت برقراری نظم در جامعه نیازمند تخصص این افراد است لذا از بخش هایی که باید در گروه ائتلاف غالب وجود داشته باشد قضات هستند. ورود به دایره گروه ائتلاف غالب، ایجاد برخی از رانت ها خواهد نمود که علاوه بر نظارت و بررسی که توسط بخش های مربوطه و عموم مردم انجام می شود فرد منتخب برای سمت داوری و قضاوت نیز باید دارای ویژگی هایی باشد تا سوءاستفاده از این مقام و منصب و رانت های ایجاد شده توسط فرد به حداقل برسد.

امام علی ع در بخش هایی از نامه 53 خود به مالک اشتر به برخی از این ویژگی های فردی اشاره می نماید که در صورت وجود این صفات در فرد قاضی، احتمال بروز فساد و سوءاستفاده از مقام قضاوت او به حداقل می رسد. می توان به مهم ترین این ویژگی ها با توجه به تئوری نظم اجتماعی به ترتیب زیر اشاره نمود.

- 1- قاضی باید طمع را از دل خود ریشه کن کرده باشد. در صورتی که از عوامل مهم فساد و سوءاستفاده از منصب را طمع بدانیم با چنین شرطی میزان فساد کاهش خواهد یافت.
- 2- بازگشت به حق، برای قاضی پس از آگاهی یافتن از آن نباید دشوار باشد. این امر را زمانی مهم می دانیم که فرض دچار اشتباه شدن هر انسانی را امری طبیعی بدانیم. اگر قاضی با بینه های مشخصی

¹ نهج البلاغه، ص 403-409

² در یک ارزشیابی دقیق هر یک از آنان را شناسایی کن....

دچار امری فاسد شود که ناخواسته و از روس عدم آگاهی بوده است وجود چنین صفتی باعث می شود تا میزان موارد فساد در بلند مدت کاهش یابد.

3- ستایش فراوان نباید قاضی را فریب دهد و چرب زبانی نباید باعث انحراف او شود. شخصیت قاضی باید به حدی باشد که وجود چنین مواردی او را به فساد و سوءاستفاده از موقعیت و منصب سوق ندهد.

4- گویا منصب قضاوت دارای اهمیت بسیار بالایی است که امام علی ع به مالک تاکید می نماید که خود نیز باید در قضاوت های او بیندیشی¹. عملکردی این چنینی باعث می شود تا در صورت بروز مشکلی عمدی و یا سهوی از بروز فجایع بزرگ پیشگیری شود.

5- از موارد مورد تاکید امام ع برای قضات توجه ویژه به نیازهای آنان بوده است. از بعد اقتصادی و روحی باید قاضی را اشباع نمود تا به مردم نیازمند نباشد. تاکید امام برای جنبه های مادی و معنوی و روحی قاضی به این شکل در نامه 53 جلوه می نماید که:

" آن قدر به قاضی بخش که نیازهای او برطرف شود و به مردم نیازمند نباشد. و از نظر مقام و منزلت آن قدر او را گرمی دار که نزدیکان تو، به نفوذ در او طمع نکنند²

در این فراز از نامه امام علی ع به خوبی به دو انگیزه اصلی جهت بروز فساد در قضات اشاره می فرمایند؛ 1- انگیزه اقتصادی و مادی و 2- انگیزه روحی و شخصیتی. با برطرف نمودن این دو ویژگی و نیاز در افراد بخصوص قضات می توان بروز فساد را کنترل و مدیریت و محدود نمود. در انتهای این بخش امام علی ع با اشاره به منجی بودن دین، مالک را هشدار می دهد که سوء استفاده کنندگان از دین بسیار شده اند.

"...همانا این دین در دست بدکاران اسیر گشته بود، که با نام دین به هواپرستی پرداخته و دنیای خود را به دست می آورند³.

ویژگی های کارگزاران دولتی

مهم ترین ویژگی هایی که می توان برای کارگزاران دولتی مطابق با نامه 53 نهج البلاغه از دید امام علی ع بر شمرده شرح زیر است.

¹ ثم اکثر تعاهد (تعهد) قضائه.....

² نهج البلاغه ص 411

³ همان

1. کارگزاران دولتی را از میان مردمی باتجربه و با حیا، از خاندانی پاکیزه و با تقوا که در مسلمانی سابقه ای درخشان دارند انتخاب کن. زیرا که اخلاق آن ها گرمی تر، آبرویشان محفوظ تر و طمع ورزی شان کمتر و آینده نگری آنان بیشتر است¹ وجود چنین ویژگی هایی در فرد منتخب برای مناصب دولتی باعث می شود که احتمال بروز سوءاستفاده از مقام های اعطایی آن ها برای مقاصد شخصی کمتر شود. به عنوان مثال فردی با آبرو و سابقه ای درخشان که به دلیل برخورداری از خاندانی پاکیزه اهمیت آبرو و شخصیت خانوادگی را دانسته، احتمال بسیار اندکی برای به خطر انداختن آن ها به وسیله ارتکاب به فساد در او وجود دارد.

2. امام علی ع توجه به امور اقتصادی کارگزاران دولتی را نیز مورد تاکید قرار داده اند. با برطرف نمودن نیازهای اقتصادی کارگزاران دولتی، انگیزه سوء استفاده از مناصب دولتی از طرف آن ها کاهش می یابد. در این فراز از نامه امام ع به خوبی به انگیزه اقتصادی و مادی فساد در بین کارگزاران دولتی اشاره شده است به طوری که به یکی از مصادیق مهم فساد اداری یعنی دستبرد به اموال بیت المال اشاره شده است.

"روزی فراوان بر کارگزاران دولتی از این دار، که با گرفتن حقوق کافی در اصلاح خود بیشتر می کوشند و با بی نیازی دست به اموال بیت المال نمی زنند². عملکرد کارگزاران دولتی و رفتار آن ها دارای اهمیت بسیار بالایی برای امام علی ع است. امام ع تاکید بر بررسی رفتار کارگزاران دولتی و حتی گماردن جاسوسانی راستگو و وفایبش بر آنان دارد³.

"رفتار کارگزاران را بررسی کن و جاسوسانی راستگو و وفایبش بر آنان ببین، که مراقبت و بازرسی پنهان تو از کار آنان، سبب امانت داری و مهربانی آن ها با رعیت خواهد بود."

3. وضع مجازات و سخت گیری بر کارگزاران دولتی از موارد دیگر مورد تاکید امام علی ع است. با مشخص شدن فساد در یکی از کارگزاران دولتی، تنبیه بدنی، رد مال به بیت المال، طرد از مناصب دولتی و بدنام نمودن او در بین مردم از مجازات سختی است که برای فرد فاسد اداری و خیانت کننده به بیت المال در نظر گرفته شده است.

"اگر یکی از کارگزاران نزدیکت، دست به خیانت زد و گزارش جاسوسان تو هم خیانت او را تایید کرد، به همین مقدار گواهی قناعت کن او را با تازیانه کیفر کن، آن چه از اموال که در

¹ همان

² همان

³ ثم تفقد اعمالهم و ابعث العيون من اهل الصدق و الوفاء عليهم.....(نهج البلاغه، نامه 53، ص 410).

اختیار دارد از او باز پس گیر، سپس او را خواردار، و خیانتکار بشمار، و طوق بدنامی به گردنش بیفکن!¹

وجود چنین مجازات های سختی برای ارتکاب فساد و دستبرد به بیت المال، نشانه اهمیت موضوع فساد و اثرات منفی آن از دید امام علی ع است. چنین برخورد سختی با فساد انگیزه فساد در بین کارگزاران دولتی که در لزای منصب خود دارای رانت هایی شده اند را به شدت کاهش خواهد داد. به عبارت دیگر، چنین مجازاتی هزینه ارتکاب فساد را به شدت افزایش داده، میزان فساد در بین کارگزاران دولتی کاهش خواهد یافت.

بررسی موارد بیان شده از دیدگاه امام علی ع نشان دهنده این است که برای مبارزه با فساد باید تمامی راه های مبارزه با فساد را کنترل نمود و برای تمامی آن ها راهکارهایی در نظر گرفت. به کارگیری افراد با ویژگی های خاص و ویژه جهت تصدی مناصب مهم یکی از این راههاست که مورد تاکید امام ع نیز قرار گرفته است. چنین راه کاری منافاتی با تاسیس نهادهایی جهت نظارت و کنترل عملکرد و بررسی اعمال این افراد ندارد. هم چنین اهمیت فساد به حدی است که امام علی ع مجازات های متفاوتی از قبیل بدنی و شخصیتی را نیز برای مرتکبین به فساد در نظر گرفته است.

¹ فَإِنْ أَحَدٌ مِنْهُمْ بَسَطَ يَدَهُ إِلَى خِيَانَةٍ اجْتَمَعَتْ بِهَا عَلَيْهِ عِنْدَكَ أَخْبَارٌ عَيُونِكَ اِكْتَفَيْتَ بِذَلِكَ شَاهِدًا، فَبَسَطْتَ عَلَيْهِ الْعُقُوبَةَ فِي بَدَنِهِ، وَ أَخَذْتَهُ بِمَا أَصَابَ مِنْ عَمَلِهِ، ثُمَّ نَصَبْتَهُ بِمَقَامِ الْمُدَلَّةِ، وَ وَسَمْتَهُ بِالْخِيَانَةِ، وَ قَلَّدْتَهُ عَارَ التُّهْمَةِ. (نهج البلاغه، نامه 53؛ ص411)

خلاصه و نتیجه گیری

از مهم ترین پدیده هایی که تمامی کشورهای دنیا با سطوح مختلف با آن روبرو هستند فساد است. تاثیرات منفی فساد بر تمامی شئون اقتصادی و اجتماعی افراد جامعه باعث شده است تا پژوهشگران به دنبال راههایی کاربردی جهت کنترل و مدیریت این پدیده باشند. راه کارهای مختلف و متعددی با توجه به تئوری های مختلف در مورد مبارزه با پدیده فساد ارائه شده است که ویژگی تمامی این راه کارها، توجه به نظارت و بازرسی دقیق بر صاحبان مناصب (گروه ائتلاف غالب) دارد.

نکته ای که در این پژوهش به آن توجه شد بررسی ویژگی های است که افراد نامزد مناصب دولتی و حکومتی باید دارا باشند تا به وسیله آن ویژگی ها امکان سوءاستفاده آن ها از مناصب کاهش یابد. با به وجود آمدن دولت، رانت های ویژه ای به وجود می آید که افراد دارای مناصب دولتی بنا به شرایط خود، امکان استفاده از آن ها را دارا هستند. در صورتی که افراد دارای ویژگی هایی باشند که توانایی کنترل خود و عدم سوءاستفاده از این توانایی را داشته باشند میزان فساد کاهش خواهد یافت.

سوال مهمی که می توان مطرح نمود این است که این ویژگی ها و خصوصیات کدامند؟ نامه 53 نهج البلاغه حاوی توصیه های امام علی ع به مالک اشتر در انتخاب افراد برای مناصب دولتی و سایر مناصب حکومتی است. با بررسی تئوری نظم اجتماعی که توسط نهادگرایان نوین ارائه شده است می توان به وجود گروه ائتلاف غالب پی برد. اما به هیچ وجه به ویژگی های افراد در این گروه جهت کاهش یافتن سوءاستفاده از رانت های غیر مولد ایجاد کننده اشاره نشده است.

با مطابقت قراردادن رهنمود های امام علی ع و بخش های تئوری نظم اجتماعی، گروه های مشترکی که امکان سوءاستفاده از مناصب و قدرت حکومتی و دولتی را دارند شناسایی شد. این سه گروه تحت عناوین نظامیان، قضات و کارگزاران دولتی نامیده شد و به ویژگی های هر یک از این گروه ها به صورت مبسوط پرداخته شد.

این پژوهش نشان داد که می توان به صورت انتزاعی از مطالب بیان شده نتیجه گرفت که بخش های تشکیل دهنده گروه ائتلاف غالب هر یک باید دارای ویژگی های و مشخصات خاص باشند. این ویژگی ها علاوه بر ویژگی های تخصصی است که افراد جهت تصدی امور فنی نیازمندند است. تحلیل هر یک از این ویژگی ها نشان داد که وجود این شرایط در افراد منصوب، می تواند هزینه های ارتکاب فساد در آن ها را به شدت افزایش داده، از این طریق میزان فساد کاهش خواهد یافت.

منابع:

- نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی

- داگلاس سی، نورث، جان جوزف، والیس. باری آر. وینگاست (1396) "خشونت و نظم های اجتماعی" ترجمه خیرخواهان، جعفر، مجیدزاده، رضا، تهران، انتشارات دنیای اقتصاد، چاپ اول

-آکرمن، آر (1392)؛ "دولت، فساد و فرصت های اجتماعی" ترجمه راغفر، حسین؛ چاپ دوم، تهران : نقش و نگار، 1392

-پژویان، جمشید(1396) "مالیه عمومی و خط مشی دولت ها" تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور
- راغفر، حسین(1395)، سلسه نشست های اقتصادمقاومتی در دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه(ره)، 1395

-عبادی، جعفر، متوسلی، محمود و نیکونسبتی، علی (1395) "توسعه و دموکراسی؛ دلالت های آن برای ایران" تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

--نورث داگلاس، والین جوزف، وب استیون و وینگاست باری (1395) "در سایه خشونت"، مترجمان: محسن میردامادی و محمد حسین نعیمی پور، تهران، انتشارات روزنه، چاپ دوم

--نورث، داگلاس سی (الف 1385)، "نهادها و تغییرات نهادی و توسعه اقتصادی"، ترجمه محمدرضا معینی، تهران: انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور (چاپ دوم

--نورث، داگلاس سی (ب 1385)، "اقتصاد نهادی نوین و توسعه"، ترجمه فرشاد مؤمنی، تهران، اقتصاد سیاسی؛ تحول همه جانبه، سال اول، شماره اول، تابستان

--هاجون چنگ (1392): "تیکوکاران نابکار"؛ مترجمان: میرمحمدنبوی و مهرداد (خلیل) شهابی،
تهران، انتشارات آمه